

ԳՐ. ՄԱԼԽԱՍ

Ա Շ Խ Ա Ր Հ Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵՆ, ԳՐԻԿՈՏԱՆԵՆ ԵՒ ՈՐԵՆԻՄՏՆԵՆ
ՊՈՐՊԿԱՆՏԱՆԵՆ ԲԱՐԵԼՈՎԵՆ-ԱՌԱՐԵՍ-
ՏԱՆԵՆՆԵՐ ՄԵՊՈԳՐԲԲՈՒ ՀԱՄԱԶԱՅՆ
(Երբեմն-մեղմալ)

Մենք ապես կարենք որ եւ լոյս կը տփռէ ծանօթ երեք գեղեցիկ տղայաշուքներին, որ կ'ընդունեն Ձառման եւ Այս գետերն են. 1. Ստորին Ձաբ, 2. Ռաբ-ձառ՝ ստորին Ձաբի եւ Տունանտարիկի միջեւ. այս գետն է Բանդուտիի (Արշաւ, 4, 25) ՄՈՒՃԱՆԻ եւ այսօրեան Արշալիմ՝ այս հին անուամբ պահուած է գետ Ռաբան գաւառին անունը մէջ. 3. Տուն-ձառ, սրուն կէտին Ասորեստանցից անցած՝ Ռաբանու գետին անցնելէ ետքը Տունանտարիկ էր Գլեդիոսի (VI, 132) Tornadotuse, Թեոփանէսի (492) Թորան, այսօրեան Դիբեկան, որ Բաղդադէն իջնէ զԷջ Գլե Թիգրիսի մէջ եր Թափի, Դիբեկանը գլխաւոր բաղադրիկ այսօր ալ Տամանու կը կոչուի ծագածը բլլալով՝ Տորմանու (ասոր. Խալու) ձեւէն է Թորան = Տունանտարի:¹²

Ասորեստանցւոց բանակներն ամէնէն յառաջ
 եւ ամէնէն դիւրաւ կը հասնէին Դաֆաւ, որ Զա-
 մուայի ամէնէն մեծ գաւառներէն մին էր։ Ասոր-
 նաորբաղայ առեւ՝ այս երկրին վրայ կ'ըլնէր Նու-
 րաման³ անունով ցեղապետ մը։ Արիկայ՝ Զա-

1 Nöldeke, ZDMG, 33, 325 Եւ. Hoffmann,
Syrische Akten persischer Märtyrer, Եւ. Nr. 634.
Զարի եւ. Ռազաւնի զբոյ տես եւ. Delitzsch, Paradies,
S. 186.

s Nöldeke, *Delitzsch*, Paradies S. 186-7.
Babylonien n. d. arab.
 Geog. I, S. 37.

• Յիշ (Gesch. 181) Զար-Ռաման կարգալուկ կը
համեմատէ առօր հետ Զ-աթ-թ-ա-ն-նան, որ անունն

մուսյի առաջին արշաանքին առեն մտեցող Վարդապետյաններուն երեսն անմեղծնալի լին մի ժամանա, երբ արդէն Բաբրիտի կրէին մէկ իւր միազիններն 1460 հոգի զատերազմի մէջ կորսնցուցած եւ 1200 հոգի ալ գերի տուած էր։ Վառներսիրբաղ՝ Դազարայէ Բարա գնաց։ Յաւոր արդին զարմեալ Բաբրիտի եւ Ռազմառի վրայէն Դազարա մտաւ. արշաւ, սէնար եւ զինի հարկ առաւ։ Ասկէ ետքը Վառներսիրբաղ հուռնառն անցաւ։

Բ-էթըն կամ Ջամաւայէ, կամ Դագարայի մէջ համարեալն ենք, կամ ուղղախի ստանց սահմանակէց Դագարայի իշխանոց ամբարշտցած էր այն կիրճն, որ իր անունը Բարբախէն առած է, այս կիրճն էր Ասորեստանացոց բանակներուն գուռը Ջամաւա աշխատելու Բաբելոնէ կրնայ լլայլ միայն պայտառն կամ հարուն քեօփորի ըստան տեղեցի տրեւելեան կամ հարուն-արեւելեան կողմերը. Համմէլ (Geschichte, 565) ալ ստանի կը կարէ, բոլորովին յօդիվ մտնելով, ի՞նչ է մանրամասն հետազոտութիւն գրեւորեալ, Բիլլերթաին (էջ 22 եւ) հնա մներ ալ այն կիրճը պիտի ընտրենք, որ Բիլլերթաինմասկողմը Կարա-դաշ լեռը կը կտորէ. այսօր ալ Ալլըմը քեօփորի է Սիւլեյմանի ստանդ ամէնէն կարճ ու սովորական կարամաններուն ճամբան այս կրճէն է: Տարակոյտ չկայ որ Բաբելոն անանի հարաւայէն երկրի մըն է, որ չի կրնար համեմատուիլ Տոպակէն արձանազուլթեանց համեմատ հետ, ինչպէս Կ'ուզէ համեմատել Սէյա (JRAS XIV, 436-): Երբ ԲԻԼԵ (ZA IX, 352) Բաբելոնի կիրճը Բունաբիի կիրճին հետ նշխարցընելով՝ ստորին Ձաթի հիւսիսասկողմը կը փնտռէ զանի, այս կարճեաց տարածաւանն է՝ գիտնականիսիսիբ լերանց տեղեցին զկայ ունեցած տարբեր տեսութիւնը (տե՛ս էջ 141):

Դագարայի մէջ էին Ուզնի, Բիւրուստ — որ
Նիշպի լեռանց մէջ էր եւ Զամուսիի երկրորդ ար-
ւանդանիին առեկ իրանանցէի — եւ Լէֆ-Լֆի-
Ատառապիրբաղ խաւանութեանը երրորդ տարին
Ուզնի, Բիւրուստն եւ Լագարպաշան առաւ՝ ուրիշ
100 փղըքարից տեղեկրով մէկտեղ, եւ ասանցմէ
արդէն եւ սոյնար աւար տարու։

Աերը յայդ տուէնք թէ ուր կ'իյնայ Բաբրտեհի կիրճը. արք' Նոյն կրճէնք էր Տեսեալ թէ Դաշազաւ պիտի իյնայ Կարա-դաղի արեւելեան կամ Տարաւ-արեւելեան կողմը: Արեւելքէն սահմանադիր էին Նիսիւր լեռը, Բունասի եւ Լարբուսա երկիրները. դէպ ի հայաւ Դաշազաւ կը տարածուէր թաղանթաւ սառնիկ գետի ի ճուղակէն եւ կը յայտնուէր Բաշա-

Է՝ Կարգունիաի Նաբու-սալի-իդի թագաւորն եզ-
բոր. կրնար յառա՛կ ընտելի նստի. Տիւ-լը-Պա-ս-թ-թ-
նը, որ ստունն է զարդա՛նք զհօստանն զաւարտն
մէլ՝ Ստորին Ջարճի մտաբը: Լուկա (Geseh. 565) Բի-
րամանն կը առաջագործէ՝ Հիմնա՛նք բառի արտ.մտնակ
գտնիլ վայոյ Ուրբա՛ն ո՛րն զՎանանն է թէ մը ընթեր-
ցումն ընտրակն է: սալակն առաքակն չէ կրնար ըլլալ սե-
ական բառ ըլլալուն վայոյ: Անորոշ կը մնայ թէ Նուր-
բամանն սեմական է ծագումն ունի, թէ այս սեմականն ունի
սէ՛կ աղբն ընթերցանն է Բաքելական- առորինտանայ զա-
յցաբար ըստ թանն:

շայի, Հուբուշիյայ եւ Կիրգանի բնակչացը հետ հարկատու կը ներկայանան. յայտնի է որ արձանագրութեան այն տեղն որ եւ իցն կարեւորութեան այն տեղն որ իցն կարեւորութեան չունի՝ Հուգուսի գիրքն առագեցան: Հուգուսն ետքը կարգն եկաւ Կիւրգանի մարզին, որ սորի 10 քաղաքներով մէկտեղ թշնամայն ձեռքն ինկաւ: Արձանագրական տեղեկութեանց առնչութեան նկատմամբ վերը յայտնած ենթադրութեանս վրայ հիմնուելով՝ կրնաք Հուգուսն եւ Կիրգանի՝ Հուրանի կողմերը գնել:

Տարակցոյ չկայ, որ ամբողջ Չամուսայի ամենէն կարեւոր քաղաքը համարելու ենք Չարհու, Աւիւրի իշխանահայրը, Ամեկայի՝ իշխան Չամուսայի, տիրապետը որ տրուի կամ ցուցնելու համար որ ինքն էր բազմութիւն գաւառատեղներուն մէջէն ամենէն հայակապը, կամ հասցնելու համար որ իշխանութիւնն էր բուն Չամուսն, Չամուս՝ անձուկ մտաւ: Աստուածաբանը՝ երրորդ արշաւանքին ատեն Ամեկայի իշխանութեան տակ գտնուող երկրներուն վրայ յարձակեցաւ պատերազմով: Ամեկա ետին լեռները փակաւ, իսկ իր քաղաքները — Չամուսայէ գաւ 5 մեծ եւ 150 փոքր տեղ — աւարի արուեցան ու կործանեցան: Խառնուրդի մը մէջ երկիրը պաշտպանողներէն 50 հոգի ինկան եւ 20 հոգի ալ զերի բռնուեցան: Տարեգիր արձանագրութիւնն Ամեկայ երկրին մէջ առնուած աւարը եւ նշանակէ՝ երկու ցուցակի մէջ ամփոփելով՝ այս երկու ցուցակներն ի մի ձուլելով՝ կը տասնանք յաջորդ ցանկը. «պղծն շատ մը կահ, պղծն երկու վայրի-եզ, պղծն անթմեր, պղծն սկզբներ, պղծն սկաւառակներ, պղծն շամ-դեփթ (ըսուած անթմեր), ոսկիէ կամ ոսկեղ մէջ ապուցեցն շատ մը սկահակներ, արջառ, ոչխար, եւ թագաւորական քանդակ: Վերս յիշուած 5 մեծ տեղերուն — ամրոցներուն — անուններն են՝ Ար-տիսի, Ար-բուս, Բար-իւրուս, Իր-իսուս եւ Սի-րիսուս:

Ամեկայի իշխանութեան գիրքն որոշելու համար մեծ կշիռ ունի արձանագրութեանց այն տեղեկութիւնն, որուն համեմատ Ասորեստանաց թագաւորը՝ Արաշուս(ա)ի քաղաքներն ճամբայ ելլելէն եւ Լարս եւ Բիդրիդի լեռներուն մէջ գտնուած կիրճէն անցնելէն ետքը՝ Չամուսի մօտեցան: Այս տեղեկութեան վրայ՝ աւելցնելու է սորի ըսած թմբութիւն մ'ալ, որուն համամասն Ասորեստանաց բաժնակը՝ Չամուսի ճամբայ ելլելով յարձակեցաւ Արդիզու գաւառին վրայ՝ Նիւրիդ լեռանց մէջ, ըստ այսմ՝ Ամեկայի երկիրը փնտրուելու ենք կամ Նիւրիայի հիւսիսակողմը՝ յատուկ մօտը Շէհրիդի մէջ կամ նոյն գետին հարաւային եզերքին վրայ: Աստի՛ Լարս եւ Բիդրիդի լեռները ուղղորդի Պիտեյա գետին եզերքին վրայ կը բարձրանային՝ Արաշուս(ա)ի եւ Ամեկայի երկրներուն միջեւ: Աստուածաբանը Չամուսի Նիւրիդ լեռներն երկթալսաւ աստե՛ն Լալու՝ գետն անցաւ, որ անտարակցոյ Պիտեյայի մէջ ձիւնն՝ է: Թագաւորը Լալ-

լուէն գնաց Ետինի լեռանց կողմերը, որ անկիւն երկիր մըն է, ուր իրմէ յառաջ Ասորեստանի Թագաւորներէն ոչ որ եկած էր, կ'ըսուի: Ասորէյի է թէ Ետինի հաւաքական անուն մըն էր, որով կը նշանակուին Շէհրիդի կամ Սիւլէյմանիէն արեւելակողմը գտնուող հետեւաւ որ Ասորեստանաց ցայ զիւ ծածոթ լեռնաշղթաները. ուստի՝ զարմանալու բան չէ, երբ կը տեսնենք որ Ցուամէի մէջ ալ լեռնագագաթի մը Ետինի կը կոչուի՝ ըլլալով այն լեռնաշղթաներուն մէկ բաղունը: Ես կը կարծեմ թէ այս պարագան մեծապէս կը նպաստէ՝ Արաշուս(ա)ի երկիրն Պիտեյայի հիւսիսային եզերքին վրայ եղած մտածելու, իսկ Ետինի լեռները՝ հիւսիս-արեւելեան կողմերը՝ ասհմանն անորոշ թողլով: Յայտնի է թէ այս ենթադրութեան երկ-բայական ըլլալուն՝ ըսել չեմ ուզեր թէ անկարելի ըլլայ՝ Ետինի անունով կրկին լեռանց գոյութիւնը: Ամեկայի գէմ եղած արշաւանքին վրայ տրուած տեղեկութեան մէջ կը յիշուի ուրիշ գետ մ'ալ՝ Եդէլ: Ասորեն, Բ. 65 են կը խօսուի նոր ապագա տակութեան մը վրայ, որ սկսաւ Չամուսն ճամբայ ելլելով: Ասորեստանաց թագաւորը Եդիին անցնելէն ետքը՝ մտաւ Ամեկայի երկրին այն մասն, ուր կը բաժանային Սուսի, Ելանիու եւ Սալուս լեռները: Այս լեռներուն զրից խնդիրը կապուած է Եդիւրի գիրքն որոշելու հետ. ամենէն լուսն է ըսել թէ Եդիւր ալ Պիտեյայի մէկ ձիւնն էր՝:

Չամուրի մօտ՝ Նիւրիդ լեռանց մէջ կը Արշ-իւս: Աստուածաբանը այստեղ կ'իշխեր Ասորեստանի իշխան մը. այս իշխանին կը հպա-տակելի նսեւ Արշիւսուս: Չամուսական երրորդ արշաւանքին ատեն՝ Արդիզու եւ Արտիսիու ամրոցներն ու Նիւրիդ լեռանց մէջ ասոնց շրջակայքը գտնուող ուրիշ 10 քաղաքներն ալ առնուեցան եւ հրդ ամառուեցան. բնակիչները սրահողովու եղան: Նամուրի մը մէջ (K 5291, Rev. 2) կը յիշուի Դ-ս-գ-ս-մ-ը՝ կապ ունենալով՝ Արդիզուի հետ:

Նիւրիդի եւ Չամուրի ջովերի կը նմանապէս Սիւր-իւս: Այս երկրին մէկ առանձնայատուկութիւնն այն էր որ բնակիչները «կանացի կը խօսէին»

Թեան վրայ հիմնուելով՝ կը հետեւցեն թէ Ետին — այսօրու Սերիդիդ կամ Կուս-ի — Շահը լեռան հիւսիս-արեւմտեան շարժանկութեանը: Բայց ոչ ուրիշ պէտք է այնպէս մեծ զգուշութիւն, ինչպէս նոր անուանոց նմանա-հնու թեան վրայ հիմնուելով՝ զանոք արձանագրութեանց անուններն ինչ նոյնապէս ձեռն: մէջ: Ամէ մէջ մասնական գեգրելն մէջ՝ պէտք է կարեւր եղանակ չափ քննել այսօր-ւան անունները ծագումն ու նախնական պատմութիւնը: Այս բնուածն ալքի առջեւ ունենալով զատաստան ընելու է Բիւնդիւրի (սակը՝ էջ 23 եւ 26) մասնախիշ ըսած նմանահնու լեռները՝ Բարիս եւ այսօրու Բիւրս, Բու-նաս եւ Բասիան անուանոց: Բիւրսի արաբներն Բու-նաս բառին յոգնակին ըլլալով՝ առաջին հայեցողականը իսկ կը տեսնուի թէ չի կրնար համեմատուիլ Բարիսի հետ:

1 Լալու եւ Էդիւր նշանակուած են նաեւ Դեիւի ջով (PAR. S. 187), ուր կ'ըսուի թէ Էդուրը Տիգրիսի բա-ղունքը լին: Եւ կարծեմ որ մէկ ասոնք ալ զայլին ձիւ-նը համարի, այլ անուշակի կամ երկրորդ կարգի ձիւնը: Բիւնդիւրէ, սակ էջ 33, կը խօսի ուրիշ ենթադրութիւն մ'ալ՝ իր ամէն հետեւութիւններէն հանդերձ, որ Եդիւր կը նոյնացնեն վերին Ցուսնասի հետ:

1 Բիւնդիւրէ, սակ էջ 31, ասորեստանաց հին Լալու անունը կ'ուզէ գտնել Լալու անուն մէջ: Ձեռն-կանքագ. գեղար Լալու ալ կը կոչուի: Այս ենթադրու-

ի Տեղիէս ձգւող զիծը: Ի մի բան՝ տառնական Սիւրճմանիյէ տանջարը՝ Հէհրկորի Տէս մկնորէն՝ կը համադաստառօտանէ Չամուռայի: Հասաւ նկատելոնը՝ վերջէն Չամուռայ կը հարաւային կամ հարաւարեւ ժամեան Չամուռ համբի տնունն ալ առաւ: Բիլլերբէքը, որուն Չամուռայ կը դրբին նկատմամբ յայտնած տեսնութիւնն ընդհանրապէս կ'ընդունայ՝, այս երկրին բնակչաւոր փոփոխութեան լիցայ յալորդ առուեարծիծը կը ներկայացնէ: Այն երկրներն, որոնց կենդանոր կը կողմէ Հէհրկորը, ի սղացան առջ համար կը կոչուէին: Լուսալցիք այս ամբողջ երկիրները գտողն էջին տ բնակցանո, համարի բնակչութիւնն յրեմիս քաժանաւոր ժամանակա խառնուեցաւ հիւսիսէն խաւտը նոր տարրներուն հետ: Այս կերպարանափոխութեանը հետեւութեամբ՝ երկիրն եւ տարողըգեան հին սնունդը կամայ կամայ անտօրով դարձաւ: Ատորնասիրապալ Լուսալցիներն ալ եւս քառ պատահման միայն կը յիշէ. նախկին համարը ալ Չամուռ կը կոչուի: Ատորնասիրապալը յալորդապա տանեն՝ Չամուռ տնունն ալ կը կարտուի. այլ եւս Մազապալ կը լուսի, որ տնունն է Ատորնասնոցւոյ վարչութեան տակ գտնուած երկրին՝ հին Չամուռայի մէկ մեծ կամ փոքր մասն իր մէջն տակափելով: Սալմանասար Բ.ի ատեններէն սիսեւ գարձեւ մէջուր կ'նկէ այս երկրներուն համար կը տեղագրական բացառութիւն՝ նախնական տնունը՝ համբի ձեւով (փե. նախկին համար տնունը). համբի քաղաքաբնակչաւ կը հրահամադաստառօտանէ Չամուռայի՝ աշտարակաբնակ տնափէտէ: Այսչափ՝ ընդհանուր գծերով յառաջ բերելիք Բիլլերբէքի երկրին բնակչաւոր փոփոխութեան լիցայ տնունացած տնունութիւնը: Բիլլերբէքի՝ առաջին նայուածքին դառաւ նկարագրութիւնը՝ բոլորակի երկայնական կը դառնայ, երբ մանրամասնօրէնքը ընտիւ խնդիրը: համար (համբի) տնունն իրապէս չի կրնար նոյն ըլլալ Չամուռ տնունն հետ. հսկում: վարը: Թեւե միշտ զարմանալի կը ժայ Չամուռ տնունն միայն Ատորնասիրապալ բնագիրներէն ձանձիբ ըլլալը, սակայն չէ՛ մը չափազանց է՝ ի լուսիթեն ազգայուցի մը լիցայ հիմնուելով՝ հետեւութիւններ հանել ժամանակահատեւն մը: Եւսաւ տնունն եղած իրողութեանց նկատմամբ: Երես ըլլալ որ Չամուռ չէ՛ մ'ատեն թող կերպալով կարծած ունեցած ըլլայ Ատորնասնին, այնպէս որ Ատորնասիրապալը անմիջորդական յալորդին տանն պէտք մ'եղած չըլլալ նորանոր արշաւաններն բերելու այս երկրին գէ՛մ, որով եւ տեղի չէրա՞ր՝ արձանագրութեանց մէջ յիշուելուն: Աերջէն Ատորնասնին տակա թաղաւորներն տանեն՝ Ատորնասնին ձեւերը ելաւ այս երկիրը. տարալից չէպէս որ յետոյ մարական ասպատակութեանն մէջ անտնակայութիւն ունեցաւ եւ Ատորնասնին Ը. դառնել մեծ թաղաւորներեն նկատուեցաւ լոկ իբր մասն Մազապալը, Չամուռայ եւ Մազապալայի աղբիւրն համար տէ՛ս վերն է՛ 130: Ատորնասիրապալը այս տնուն՝ Չամուռայի մէջ գեւ. Լուսալցիք կային: Հիմալ Չամուռայի կը կոչենը՝ Լուսալցաւոր զայն բանիւնն:

տակարարը, որուն մէջ կը հանդիպէիք Լույս-
անուան: Հին-բաղելական ուրիշ շորս բնագիտնե-
րու մէջ ալ Գունդի Թագաւորին տարիները կը
հաշուեն իրր ամբ 4 աւերման Լույսբուծի եւ Սի-
մուրումի:

Ռամանիբարի Ա. կը պատմէ թէ իրքը (նուաւէնէն ետքը) կաշէն, կուտի, Լույսմի եւ Զուբարի բուսածներուն ջաղաղներն տեսնելէ հտագնեց: Այս թագաւորին՝ կարգունիաշի՝ Նաւ զինարարգաշ թագաւորին Տնտ սահմանի նկատմամբ դրած զայնապարտութեան մէջ տը կը յիշուի այս երկիրը. «Իրենց երկիրները բաժնեցին Տիգրիսի մէկաւ եզերքին վրայ գտնուած Պիլսուկէ եւ Արմանախորապարտէ մինչեւ Լուլումէ», կուտի, կաշէն, Լուլումի եւ Զուբարէ (ուրիշ տեղ մը ... Նիրի, Լուլումի եւ Մուսրի) բուսածներուն նուաճմանը վրայ կը խօսի Սպամանասար Ա.՝ Լուլումի բուսածներուն նուաճումը կը յիշուի արմանապարտութեան մ'աւ մէջը, զոր՝ ամեն երեսլծներէն գտաւ. Լուլ՝ բնոյայեւու էր Տուկուրտինիէր Աւաջնայն: Նմանապէս Եւտրիքիշէի տը կը պարծի Լուլումի եւ կուտի բուսածներն նուաճած ըլլալուն վրայ: Աշուրրիշէիէ յաճիրգը՝ Տիգրաթ պիւնեքեր Ա. կը պատմէ Լուլումիէ նուաճումը եւ անոր ժամանիւնը: 25ին կորսանումը: Գրեթէ նոյն ժամանակներն՝ Դուգդիի ատենէն ի վեր առաջին անգամ ըլլալով՝ կը հանդիպինք՝ «Հօրք Լուլուբիապուլոյ՝ Նաւուզգորոնտար Աւաջնայն իսկապէս մէկ արձանապարտութեան մէջ, որ կ'աւանդէ այս ժողովրդեան նուաճումն, Ամուրիի առումը եւ կասեան երկրին կաշուսումը: Ասորինաւորաց ճաւ. կատր մը մէջ Լուլումիէ բաղմաթիւ բանաւորները եցուեց. բաց աստի Որոյս արձանապարտութիւնը կը պատմէ թէ Ասորեանոցու յիշուա թագաւորը Լուլումիէ սահմաններուն մէջ յորտգութեամբ ժամանակ սնցուցած է: Տիգրաթ պիւնեքեր Գ. ի սարգէրութեանց մէջ կը կարգանը ^{umelu sakan mat} Lullum. այս խորքի ատենութիւնը պարզ չէ. կարծեմ թէ ամէնէն բանաւոր եւ ընդունիլ թէ Նոյն կառավարիչը՝ հաւատարիմ մնացած ըլլալով Ասորեանաի գահուն՝ բաբելոնիս սպասամբ բաղաղներն ստիպած եւ հնազանդութեան: Սարգոնի եւ Հատուածադրման բոլորովին ելծած մասէն սաւաթր միայն կրնանք հետեւցնել թէ Լուլում իշխորին վրայ պատամբ գաւառ մ'աւելցած ըլլայ: Դիրբարաց բուսած զըլլայն մէջ Լուլումուրացիք անմիջորդաբար կը յաճիրգեն Սուսու եւ կուտու բուսածներուն: Երկրորեւցըլութեան շարքին մէջ մը զիմացը կ'ըլուն լուլումուրացի վհուկներ՝ իրենց բնկեր ունենալով ելամացի, քուտացի եւ սուտուացի վհուկները: Աշխարհագրական ցանկին մէջ Լուլումիապուլ լեւանդը կը յիշուին Հանե լեւան յիշատակուելէն ետքը:

Լույսուի վրայ մեր ունեցած ծանօթութեան հիմքով Բաբելադցու և Ասորեստանցու տեղեկութիւնները չեն կոտորել: Բնիկ յիշատակարան մ'ալ զանաւած է: 1891ին զ Մարգարեան Չահաբի կողմէր երկրին արձանագրութիւն մ'ընդօրինակեց, որ Ասորեստանի անունով լուրտուածք թաւազարեմք մըն է: Տարակցու չկայ որ սխիւն կոնքանած

է նուաճողը ի յիշատակ իր յաղթութեան. այն մատանիք կ'ընէ արձանագրութեան վրայ գտնուող պատկեր մը՝ որ կը ներկայացնէ գերերեւու խուճ մը. Նիննի գիցուհին այս գերերեւը կը տանի Լուսլուսը մարտի տոգաւորին: Սպորտի խմբին եղած է այն ժայռին առնելով՝ որուն վրայ այս սիւնը քանդակուած է, Հաղաթերքի կամ Սերիպուի սիւնն անուանել արձանագրութիւն: Ժամանակագրորէն կարելի չէ ճիշդ որոշել այս Անուանիների թագաորութեան տեսքը. սաշախի ստոյգ է որ այս թագաւորն եղած է ըլլալու է հին քաղաքական պետութեան տաննները եւ թերեւս Դուռզիէ ալ յառաջ: Ըստ Հետաքրքրական երեւոյթ է՝ Լուսլուսը իշխանին պատմական անձնաւորութեան Բարեխաղաց քով որդէն առաջակական մշտնջող պատած ըլլալը: Կուրծեական բուռած արքայազորութեան զուգորն մէջ մեր գիմացը կ'ընէ Անուանիներն անուանով իշխան մը՝ հայր եօթին եղբայր, որ օտար ազգի մը գլխին անցած՝ նախին ժամանակէ բարեխաղաց թագաւոր մը աստիճանի ներք կը խոթեն: Առաջին անգամ Համմէլ մտադիր բռն՝ այս Անուանիների եւ Սերիպուի սիւնն վրայ գտնուող Անուանիների նշան անձն ըլլալուն վրայ: Անուանիների յայտնուակ Լուսլուսը զօրութիւնն՝ մինչեւ անգամ բարեխաղաց իշխանութեանց քաղաքական անկախութեան վառող սպառնացող այնպիսի բարձրութեան մը Հասցուցած է, որ այս զարհուրելի ժամանակաց յիշատակը բարեխաղաց քով առաջակական ձեւով պահուած մնացած է: Կարելի է թէ Դուռզիի պատմած «աւերմն» Լուսլուսը կ'ընէ կապ ունենալ Անուանիների յաղաթերէն միայն տանն այս ժողովրդեան քաղաքական անկմանը հետ. առով կրնանք թերեւս Անուանիների Դուռզիի ժամանակէն յառաջ համարել: Լուսլուս անունն կը հանգիպէր նաեւ խաղաղեայն յիշատակարաններուն մէջ: Տագաւոր (Սի-դիկանի) սեան խաղաղական բնագրին մէջ կը յիշուին Ձարիազգիներ, Կուրի եւ Լուսլուս երկրները: Կամայայտ Լուսլուս անունը կը յիշուի Ռուսաս Բ. ի մէջ արձանագրութեանը եւ ուրիշ խաղաղական բեւեռագրիներուն մէջ:

Աշխարհագրական ցանկը կ'ընէ թէ Լուսլուսը բիւրացի երկրի լեռներն են Հէլիո-բրոքէ եւ Կիւսլո(?) Բուրա: Սէյս այս վերջին անունը Կիւսլո-բուրա կը կարգայ, որով Բիւլբրէք (անդ էլ 8) կը փորձուի Կիւսլոպայի (Կիւրբի) հետ համեմատուել: Ըստ կարելի է Ձահար գաւառն Լուսլուսը յոյն նախնական բնակավայրը կամ անոր կենդանոր համարի: Վերջէն սակէ թերեւս զայլութեան են Դամարի Զարի եւ Դիլիպայի միջեւ գտնուած լեռնաշխարհը՝ գտնուական Տոլի վրայ: Թէ արդեօք այս տեղ անանի զարգացան որ բնակչութեան վարչող ման էղան, կամ բնակչաց փոքրամասնութիւնը կաղմցին եւ կամ վերջապէս նորոգաղթ տարրերէ գէպ ի հիւսիս մղուեցան եւ կամ արդեօք անոնց մէջ լուծուեցան. առնք անանի ինդիներն են, որոնց մինչեւ հիմայ կարելի եղած չէ պատահաւորաբար կարելի է ենթադրել թէ Զամուսցիք իրենց անուամբը կոչուող երկրորդ գագթի վրայ՝ քշած արտաքսած ըլլան Լուսլուսացիներն

եւ թէ նախին բնակչաց մէկ յիշատակն է լոկ Դուր-Լուսլուսի անունը, զոր Անուանիները Զամուսի մէջ գտաւ: Զամուսի իշխանաց զօրութեան խորտակուելէն ետքը՝ անշուշտ Լուսլուսը յուր արշաւանքն ու պայտատը նորէն ստատիւս ցած ըլլալու է: Անուանիների արձանագրութեան լեզուն բարեխաղաց գաւառաբարձութիւնն աւելի մօտ է քան Անուանիների լեզուն: Անուանիների գործածութիւնն կը տեսնուի այն տեւական եւ մնացածն աղգեցուցիւր, զոր Եփրատայ եւ Տիգրիսի գաղտին վարչական քաղաքակրթութիւնը բացած է արեւելեան առհասարակ լեզուաշխարհներուն բնակչացը վրայ: Անուանիների սեան գտնուելով տեսնուեցաւ որ ընդունայն էին այն ամէն փորձերը՝ որ Լուսլուսն արեւմտակիցը (Հիւսիսային Ասորիքի մասերը) կը փնտռէին:

Հաւա (Հաւ) երկրի կամ լեռան վրայ չեմ ուղեր երկայն խօսիլ, ժամ զի ինձ հաւանութիւն կ'երեւայ թէ այս երկիրը արեւմուտք գնելու ենք, եւ թէ Հանիս առնչութիւն մ'ունի Հանգալատի հետ: Այս ինդիքը գեա զահայտեցի կերպով լուծուած չէ: Այս երկիրն կարելի է գէպ ի արեւելք՝ Լուսլուսի կողմերը գնել եւ կամ գէպ ի արեւմուտք, ինչպէս որ արձանագրութեան շէտէ բառը կ'առնուի. վառ զի կարելի է այս բառն ըմբռնել մէյ մը իրը «կողմ» եւ բացայայտիչ Հանայի, եւ մէյ մ'ալ թարգմանել «սահման» առանց Հանայի վրայ առնելու:

Տիգր. Տարեգր. 139ին մէջ անմիջապէս Լուսլուսէ ետք յիշուած Մուսլուսէ քաղաքը հաւանականորէն գնելու ենք Լուսլուսացի երկրին մօտերը կամ քովերը:

(Ընդունելի):

ՅԱՆՆԻՍ

ԺԱՂԿԷՓՈՒՆՁ

1. Կարա-Մարգար: — 2. Դր. Բ. Խալաթեանցի բանաստեղծի մնացած: — 3. Վիմնայի յայկական «Սոնի Ընկերութիւնը» — 4. Դոկա. Ռորգոման անգլա՝ Socie'te Francaise d'Histoire de la Medecine: — 5. Դր. Տէր-Պողոսեանի Նկատողութեան առթիւ: — 6. Եզնկայ նոր գտնուած ձեռագիրն եւ Մար-Արասայ արքայական թարգմանութիւնը:

Է. Կար-Մարգար: — «Մշակի», 68. բօթաթեր թիւը զուգեց թէ Գրիտափոր Կարա-Մարգար են նշեցեց իր զարգ գտնուեցաւ Մարտ 27ին, ի Տիգրիս: Կարա-Մարգարի անանիկալ, սգալի մահը՝ Ռուսահայք աւելի զգացին, յայտարար նշաններն էին ասոր սլլեւայլ տեղերէ հասած ցաւակցական անթիւ հեռագիրները. վառն

Եւրպէս Է. Ե. Delitzsch, Paradies S. 104; Tiels, Geschichte S. 163.